

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

lar skildringen på stereotypa uppfattningar om resandefolket som var förhärskande ”vid denna tid” och alltså i den kontext de framträdde i allmänhet inte kunde anses vara anstötliga eller kränkande. Snarare än rasistisk per se är Lagerlöfs novell ett exempel på hur fiktionens dynamik gör bruk av vardagliga stereotyper för att nå sitt syfte – att driva berättelsen till ett slut och framhålla en allmänmännisklig moral.

Som Erlandson-Hammargren också vill visa i sin avhandling spelar dessa stereotypa, etniska föreställningar dessutom en roll då det svenska fjällskapet beskrivs i årsskrifterna. Samerna figurerar med en ”ambivalens, som sträcker sig från ett klart svenskt etnocentriskt, i många fall rasistiskt synsätt, med spridda humanistiska inslag, till ett mer samecentrerat synsätt med romantiska förtecken, dock ännu inte befriat från fördomsfulla eller rasistiska undertoner” (s. 206). Förutom att stycket illustrerar Erlandson-Hammargrens ibland rätt helgarderade stil när han ska sammanfatta (eller framskapa) en tämligen komplex process, visar den – liksom Lagerlöfexemplet – på ett mer oförlöst, ideologikritisk drag i avhandlingen. Man kan i och för sig tycka att dessa inslag ger ytterligare en dimension åt ett redan mångsidigt objekt som natursyn, men de leder alltså ofta in i övertolkningarnas sankmark. I stället för att övertygas serveras läsaren tvärsäkra tolkningar som till exempel att en same placerad som storleksmärkor vid en glaciärspricka ”blir en främling i sin egen miljö” (s. 161); att en ganska banal bild av Helagsfjället, plådad av Selim Birger, där en människa är placerad mitt i bilden av ett sublimt landskap, övergår till att vara ”ett argument för den speciella, skrämmande, relationen mellan exploateraren och det exploaterade, mellan det inbrytande samhället och vildmarken” (s. 229), och där Lagerlöfs Nils Holgersson-berättelse om hur kråkan Garm Vitfjäder besegrar sin motståndare Vind-Ile innebär en ”plädering för en godsägararistokratisk samhällsstruktur” (s. 326).

Som jag visat i min recension finns det visst invändningar att göra mot Erlandson-Hammargrens *Från alpromantik till hembygdromantik*, men liksom alla litteraturvetenskapliga avhandlingar har författaren att kämpa mot ett bångstyrt och mångfasetterat material. Han gör det inte lättare för sig genom att inte bara blanda sakprosa med skönlitteratur i sin historia om den svenska natursynen. Författaren kryddar också framställningen med bildmaterial som fördjupar

och stöder de slutsatser han drar, slutsatser som trots allt övertygar på grund av sin noggrannhet. Det är glädjande, tycker jag, att litteraturvetenskapens domäner på detta sätt kan utvidgas, och att inte bara skönlitterära texter kan fungera som primärmaterial när man vill studera en svunnen tids mentaliteter. STF:s artiklar har, liksom *Iter lapponicum* och *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, alldeles säkert bidragit till att skapa vår uppfattning om naturen omkring oss. Det råder inget tvivel om att vår förståelse för natursynen är både vidare och djupare efter att vi tagit del av denna studie som på ett så uttömmande sätt gjort bruk av ett multimodalt material.

Håkan Sandgren

Rita Paqvalén, *Kampen om Eros. Om kön och kärlek i Pablensviten* (Meddelanden från avdelningen för nordisk litteratur, 16). Nordica, Helsingfors universitet. Helsingfors 2007.

Rita Paqvaléns doktorsavhandling *Kampen om Eros. Om kön och kärlek i Pablensviten* behandlar Agnes von Krusenstjernas romansvit *Fröknarna von Pahlen* som utkom i sju delar åren 1930–1935. Avhandlingen har till syfte att undersöka romanvärldens syn på kärlek, kön, sexualitet och moderskap och ställa den i relation till aktuella idéströmningar i det svenska trettioalets samhälle. Främst är det feministiskt tankegod som står i fokus för utforskningen och av avgörande betydelse är Ellen Keys banbrytande arbeten om kärlek och samlevnad som utkom under nittonhundratalets första decennium (*Lifslinjer I–III*, 1903–1906, *Kvinnorörelsen*, 1909 samt ”Missbrukad kvinnokraft”, 1896). Begreppet den Nya kvinnan är i studien centralt både som litterärt och socialt fenomen men framför allt är syftet att jämföra Pahlenromanernas gestaltning med den litterära representationen av begreppet. Modernismens och primitivismens genomslag i tidens litteratur bildar en viktig bakgrund och kartläggningen av olika begärstrianglar ur ett queerperspektiv utgör utgångspunkten i den litterära analysen och för de teoretiska diskussionerna. En konstruktivistisk uppfattning av kön och ett performativitetsteoretiskt maktperspektiv vägleder studien.

Avhandlingens inledande kapitel har rubriken ”Krusenstjernamyten” (s. 13–48). Författaren redogör för den bild av Krusenstjerna och

hennes verk som växt fram genom receptionen, Pahlenfejden och litteraturhistorieskrivningen. En spricka framträder tydligt: Krusenstjerna ansågs vara en gudabenådad berättare av världsklass men hon överträdde de gränser som det skönlitterära verket måste respektera för att kunna respekteras: sedlighetens, den mentala sundhetens och anständighetens gränser och inte minst, menade man, gränsen mellan det privata och det offentliga. Å andra sidan modifierades bilden i den samtida debatten, där försvarare som Karin Boye, Eyvind Johnson och Johannes Edfelt hävdade sanningens primat över det moraliska hänsynstagandet i konsten. Den bestraffning som drabbade Krusenstjerna knyter Paqvalén till det motsägelsefulla samhällsklimat som rådde under det moderna genombrottets andra fas, präglad av kvinnoaktivistiska, vetenskapliga, nationalistiska och socialkonservativa framsteg.

I kapitlet presenteras vidare avhandlingens relation till tidigare forskning. En viktig skiljelinje utgör synen på verkets tillkomstshistoria. Där tidigare forskning tydligt urskiljer samarbetet mellan Agnes von Krusenstjerna och hennes make David Sprengel i romansvitens stilbrytningar och genreväxlingar, ansluter avhandlingens författare till uppfattningen att verket skall ses som en helhet utgiven under författarnamnet Agnes von Krusenstjerna. Därigenom sätts texten i centrum, liksom undersökningen av romanens modernistiska och idémässiga hemvist. Polyfoni och ambivalens är de nyckelord som anger riktningen i Paqvaléns tolkning och som enligt henne för den in på nya vägar. I romansviten är det kärleken som kan överbrygga dikotomierna man–kvinna, kropp–sjel (s. 45) och såväl till form som tematik genomsyras romansviten av ”en rörelse mellan motsatser”, med avhandlingens författarens ord ”genre- och genustrubbel” (s. 47). Receptionens bilder har, menar författaren, dominerats av den domesticerade eller döda kvinnan – Krusenstjerna har framträtt antingen som martyr eller som skildrare av det romantiskt kvinnliga bortom galenskapen. Paqvalén vill ersätta dessa bilder med den modernt orienterade kvinnan, manifesterad i de litterära verken; en kvinna i rörelse, öppen för tidens filosofiska, ideologiska och litterära strömningar. Följaktligen granskas även de populärkulturella, feministiska och primitivistiska sammanhang som omgärdat verket och dess uttolkning. Vad gäller Ellen Key vill Paqvalén dels understryka det motstridiga i Keys budskap, dels se Key som en

intertextuell ”samtalspartner” (s. 43) om den nya sedligheten och den Nya kvinnan. Keys syn på den jordiska, samhällsförankrade kärlekens förmåga att smälta samman andligt och kroppsligt, manligt och kvinnligt samt hennes vision om den jämställda kärleken, finner Paqvalén även vara ett avgörande tema i Pahlenromanerna.

Avhandlingens syfte är att utreda förhållandet mellan romansvitens könskonstruktion och de uppfattningar om kön och sexualitet som dominerade i den offentliga debatten under mellankrigstiden. En grundläggande teoretisk utgångspunkt är queerperspektivet, vilket definieras som en normkritisk eller heteronormkritisk undersökning av identitetsskapande sociala begrepp som sexualitet och kön (s. 35). Judith Butlers arbeten om den upprepade handlingens betydelse för konstruktionen av kön ligger till grund för avhandlingens uppfattning om könskonstitueringen som en pågående och föränderlig process, oupplösligt förbunden med maktrelationer och sociala konventioner. I avhandlingen används queerteorin för att analysera nostalgiskt och homoerotiskt begär, men även könsöverskridandets gestaltning. Vidare appliceras ett intersektionellt betraktelsesätt – korsbefruktningen mellan identitetsmarkörer som etnicitet, kön, sexualitet, klass och nationalitet – för att beskriva romansviten som ett gränsöverskridande projekt.

Studien är därefter indelad i tre huvudavsnitt: ”Kampen om tolkningföreträde” (s. 49–141), ”Manlighet i kris” (s. 143–233) och ”Kvinnan som vägvisare till en ny tid” (s. 235–319). I det första avsnittet ritar Paqvalén upp förutsättningarna för Krusenstjernas romanprojekt och undersöker hur kön, ras, etnicitet, sexualitet och klass relateras, i ett intrikat samspel mellan dikt och samhälle. Triangelrelationer och motsatsförhållanden och framför allt paret Petra och Angela samt stad och land urskiljs som verkets strukturerande element (s. 59 ff.). I analysen av stil, form och genre undersöks hur realismens gränser överskrids och utreds den blandning av romantik, naturalism och satir som chockerat samtidskritiken och utmanat forskningen. Fullt medvetet byggs enligt Paqvalén ambivalensen in och de melodramatiska elementen blir effektiva hjälpmedel. Avhandlingen urskiljer hur olika berättarnivåer och berättarperspektiv desavouerar den realistiska eller polariserade, melodramatiska läsningen och löser upp dikotomier som i förstone kan tyckas traditionellt fastlagda (s. 77 f.), till exempel vad gäller kön el-

ler etnicitet. Det sker inte minst genom det intrikata spelet med fokalisation och berättarpositioner som den extradiegetiska (berättaren står utanför handlingen) och intradiegetiska (berättaren finns inom fiktionen).

Romanernas kärna är kvinnors förhållande till kropp och begär och i detta avseende går Krusenstjerna i kamp med primitivismen och dess rädsla för den Nya kvinnan och hennes sexualitet – kvinnan som ett ”begärande subjekt” (s. 124). Männens rädsla för kvinnan så som den upprepade uttrycks i sviten gestaltar samhällets skepsis mot den emanciperade kvinnan. Den sexualpolitiska samtidsdebatten och primitivismens kvinnosyn främst utifrån exemplet Artur Lundkvist relateras till Krusenstjernas verk. Paqvalén visar hur romansviten, i enlighet med Ellen Keys äktenskaps- och kristendomskritiska lära om en ny kärleksmoral, avvisar både den fria, ansvarslösa kärleken och den kristna askesen, vilka båda förtrycker kvinnan. I stället vägleds berättelsen av Ellen Keys nya sedlighet och dess vision om både andlig och kroppslig jämställdhet samt individuellt och kollektivt ansvar.

I avsnittet ”Manlighet i kris” granskas maskulinitetens skilda framträdanden och den patriarkaliska bytesekonomi där kvinnor utgör varobjekten, med hjälp av tongivande teoretiker som Gayle Rubin, Eve Kosofsky Sedgwick och Rosi Braidotti. Utifrån Freuds berömda fallstudie om Dora utvecklas ett resonemang om trianglar i olika konstellationer mellan romanens Dora Macson och männen kring henne: älskaren Jacob Levin, maken Osborn Macson och den tillfälliga bekantskapen Hans von Pahlen. En central roll spelar Jacob Levin, vilken framträder som kvinnans uttolkare. Han har liksom analytikern Freud tolkningsföreträdet och får representera den patriarkaliska syn på kvinnan som dominerade i samtiden, styrd av homosociala förbund, vit maskulinitet och en kristenkyrklig äktenskapsmoral. Paqvalén visar hur romanen presenterar olika förhållningssätt till livet och kärleken, elegant sammanfattat i den sagoinspirerade presentationen av Hans von Pahlens väg mot självmordet. På sin vandring in i skogen där han ämnar skjuta sig till döds möter han tre livsåskådningar i tre olika skepnader: ladugårdsarbetarens jordnära livssyn, kolportörens agape-budskap och Dora som sinnlighetens apostel. Det jordiska förmår inte locka Hans, det kristna kärleksbudskapet klingar falskt i den närliggande predikantens mun och Dora skänker

sin kropp enbart för att sona skulden att ha velat göra abort. Hans respekt blir tillfällig; efter en förödande maskulinitetskonfrontation med Jacob Levin skjuter han sig utan att ha försönats med livet. Doras situation tolkas så i ljuset av Ellen Keys kärlekslära och kritik av konvensäktenskapet och den fria kärleken. Som en viktig slutsats lyfter Paqvalén fram den medvetenhet om sin egen funktion som bytesvara som Dora slutligen uppvisar. Trianglarnas kärlekshandel och den traditionella kvinnligheten erbjuder ingen frigörelse. Berättelsen visar att ”den nya sedlighetens kärleksmoral inte kan uppfyllas i maskulinitetsvärld och inom dess bytesekonomi” (s. 189 f., citatet s. 190).

Romansviten presenterar enligt Paqvalén tre alternativ för kvinnan: Doras underkastelse under mannen, Adèles egoistiska utnyttjande av mannen och förnekelse av reproduktionen och moderskapet samt Angelas förverkligande av det kvinnliga subjektet utanför samhället och utan mannen (s. 124 f.). De två första alternativen är dömda att misslyckas, endast det tredje är hållbart. Under sin väg genom olika ”kärleksdiskurser” – naturens, andlighetens respektive sinnlighetens – mognar Angela till en kvinna som väljer sin egen kärleväg, manifesterad i den Nya sedligheten: ansvarsstagande, såväl sinnlig som andlig, kultur och natur i skön förening. Hon vågar både avvisa kärleken inom äktenskapet och pröva kärleken till en annan kvinna. Angela framträder som den Nya kvinnan och det sker genom Eros. I denna vändning återfinns romansvitens avgörande utvecklingstanke, en bild som kan knytas till den svenska mellankrigstidens nya strömningar, manifesterade i konflikter och aktivism kring frågor om kön, religion och moral. I romanen gestaltas den både som en manlig nostalgisk längtan till ett förmodernt kvinnlighetsideal och en framåtblickande, ny människouppfattning. Angela är som modern kvinna mer frimodig än Petra och hon representerar den nya kvinnoroll som bryter in i samtiden.

Den avslutande analysdelen, ”Kvinnan som vägvisare till en ny tid” lyfter fram en ”motdiskurs” i Pahlenverket, i polemik mot Stig Ahlgrens syn på Pahlenromanerna som en hyllning till en primitivistisk dionysoskult. Kvinnan ses i stället som ett subjekt som råder över sin egen sexualitet och representerar en kärlekssyn och livsuppfattning byggd på den nya sedligheten i Keysk anda; ”balansen mellan de två livsprinciperna: det dionysiska och det apolliniska” (s. 238). Ellen

Keys begrepp ”den kvinnliga vildheten” blir vägledande för tolkningen, och Angelagestalten i sin strävan att förena natur och kultur samt upplösa tabugränsen mellan heterosexuell och homosexuell kärlek framträder som romanens ideologiska nav. Vänskap och kärlek mellan kvinnor framträder som ett politiskt brännbart alternativ i en tid då den Nya kvinnan uppträdde både som idé och social verklighet. Ett kvinnligt begär på egna villkor och jämbördigt mannens tar djärv litterär gestalt, både i Angelas gränsöverskridande kärlek och som en antydning om en möjlig jämlik kärlek mellan kvinna och man i Petras förening med Tord samt i Petras framtoning som samhällsmöder i Ellen Keys anda. De nyfödda barnen i berättelsens slut visar hur medvetenheten om den Nya människan förs vidare, i en utvecklingslinje från Petra över Angela till den nya generationen (s. 289). Efter en utredning av utopin som litterär genre och forskningens syn på romansvitens utopiska vision hävdar avhandlingen att utopin återfinns i svitens modernistiskt gränsöverskridande hållning till sekelgamla kategoriseringar som kön, sexualitet och klass samt tudelningar som kultur–natur och offentligt–privat. Sviten rör sig från ett antingen–eller till ett både–och, en utopi som avhandlingsförfattaren benämner queer.

Rita Paqvaléns studie är den tredje doktorsavhandlingen helt ägnad Agnes von Krusenstjernas författarskap, efter Olof Lagercrantz *Agnes von Krusenstjerna* (1951) och Birgitta Svanbergs *Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Pablen* (1989). Det är ett välkommet arbete som återigen för in en av den svenska mellankrigstidens viktigaste författare i forskningsljuset. Avhandlingen är välskriven, tesdrivande, tydlig i sin uppläggning och metodiskt stabil. Det teoretiska ramverket tillämpas med respekt för den litterära texten, och avhandlingen redogör tydligt för styrande begrepp och teorier. Presentationerna av social- och idéhistoriska sammanhang är pedagogiska och överskådliga. Avhandlingsförfattaren är väl förtrogen med och visar prov på ett självständigt förhållningssätt till tidigare forskning och genom underbyggd polemik för hon fram tolkningar som belyser Krusenstjernas verk på ett nytt sätt. Vad gäller utforskningen av Ellen Keys inflytande samt innebörden av den Nya kvinnan bryter avhandlingen ny mark och anlägger teoretiska perspektiv som tidigare inte utvecklats inom Krusen-

stjernaforskningen. Till avhandlingens förtjänster hör avgjort att den prövar nya vägar i ett väletablerat forskningsområde. Ibland ligger dess slutsatser nära tidigare forskning men relationen redovisas klart i de flesta fall.

Som Rita Paqvalén påpekar präglas romansviten av två avgörande tidsskeden. Den utkom 1930–1935 men skildrar tiden från 1906 fram till och med första världskrigets utbrott. Paqvalén skriver:

Man kan säga att romansviten handlar om ett oskuldens tidevarv – tiden innan Europa genomlevde det första världskriget, innan kvinnorna blev medborgare genom den kvinnliga rösträtten och innan Freud och modernismen slog igenom i Sverige. Men samtidigt är sviten också skriven efter första världskriget, i en tid då Europa på olika håll börjar rusta sig för ett nytt krig. Viktigt är också att notera att Pahlensviten skrevs under en längre tid och att den utkom parallellt med Pahlenfejden. (s. 33)

Paqvalén vill uppmärksamma relationen mellan dikt och samhälle och utvinnet därigenom ny kunskap om romanens litteraturhistoriska betydelse. Hon tecknar några av tidens mest framträdande idéströmningar – diskussionen om kvinnans sociala jämställdhet, om kvinnlig och manlig sexualitet samt om samhällets sedemoral – och visar hur Krusenstjernas romansvit väver in frågorna i den litterära gestaltningen. Det visar sig dessutom produktivt att arbeta med begreppen maskulinitet och femininitet som könsöverskridande. Det frilägger de radikala stråken i Krusenstjernas verk.

Vidare framstår den stilistiska och narratologiska analysen som synnerligen fruktbar för att förklara den ambivalens som kännetecknar verket och vilken flera forskare uppmärksammat men inte kommenterat ur berättarteknisk synvinkel. Närstudier av melodramatiska inslag och skiftande diegetiska nivåer (till exempel s. 68–82) belyser verkets centrala motiv och kommer tveklöst att vara till gagn för framtida forskning om Krusenstjernas övriga produktion.

Övertygande driver Rita Paqvalén tesen att romansviten tecknar en generationsväxling mellan Petra och Angela (s. 59), där den Nya kvinnan gör sitt inträde. Agnes von Krusenstjerna betraktade själv romanen som generationsskildring och hon ville skriva en fortsättning som skulle vara förlagd till mellankrigstiden. I ett brev till Tor Bon-

nier 1930 nämner hon att hon redan i Pahlensviten skall skriva om Angelas dotter, ”en alldeles ultramodär flicka”.

I den följande granskningen rör de viktigaste synpunkterna synen på mytologiseringen av författaren, presentationen av primitivismen, tolkningen av verket som en progressiv utopi samt synen på samhällsmoderligheten. Men först några ord om relationen till tidigare uttolkare och valet av källmaterial.

Redan på inledningskapitlets första sida presenterar författaren en subjektiv hållning som återkommer och inte alltid förklaras. I kommentaren till en citerad nekrolog av signaturen G.D. i *Arbetarkvinnornas tidning* över Selma Lagerlöf och Agnes von Krusenstjerna, vilka båda gick ur tiden 1940, skriver Paqvalén: ”Även om jag har svårt att instämma i skribentens reducering av Lagerlöf till en skildrare av en ’ljus och naivt uppfattad verklighet’ ansluter jag mig till tolkningen av Krusenstjernas dröm om en bättre värld.” (s. 13) Forskningen om Lagerlöfs författarskap har expanderat radikalt under det senaste halvsekle och det förefaller onödigt att gå i direkt dialog med en författarsyn som presenterades för nära sjuttio år sedan. Ett liknande förhållningssätt förekommer vid användningen av begreppet ”könsblind”. Paqvalén omnämner Olof Lagercrantz och Stig Ahlgrens ”könsblindhet” (s. 22, 236). Men är de könsblinda? Jag skulle snarare vilja kalla dem tidsenligt könsfixerade; de uppvisar ett starkt behov att dela in i kvinnligt och manligt. Paqvaléns omdöme framstår som missvisande och ogenomtänkt eftersom Lagercrantz och Ahlgrens ”könsblindhet” i liten utsträckning diskuteras utifrån tidssituationen och det dåvarande forskningsläget.

När det gäller källmaterial är det märkligt att Rita Paqvalén inte använt brevväxlingen mellan Krusenstjerna och Ellen Key 1914–1920. Avhandlingens närmast antibiografiska hållning är svårförståelig i detta avseende. Brevmaterialet ger ovärderlig kunskap om tankevägar och uppfattningar som återkommer i Pahlensviten. Krusenstjerna ventilerar frågor om skrivande, andlighet, sedlighet och kärlek samt erotik som drivkraft. Lika väl som avhandlingen behandlar Ellen Keys publicerade arbeten kunde den uppmärksammat direktkontakten med Krusenstjerna i de brev där Ellen Key berör frågor som sätter avtryck i Krusenstjernas författarskap, så som vikten av att ”harmonisera egoism och altruism”.

I inledningskapitlet diskuterar Rita Paqvalén

den mytologisering som skedde av Krusenstjerna efter hennes död, inte minst genom urvalet av fotografiska bilder i översiktsverk, utgåvor och vetenskapliga publikationer. Bilderna raderar bort det revolutionära i Krusenstjernas konstnärliga verk, menar Paqvalén (s. 27). Man måste emellertid fråga sig om inte bilderna handlar mer om tidens fotografiska estetik än om synen på Agnes von Krusenstjerna. Troligen hade även Krusenstjerna själv inflytande över hur bilderna skulle arrangeras och det är inte osannolikt att hon föreställde sig att de högtidliga fotografierna i hemmiljö och de stilfulla profilbilderna kunde frammana intrycket av en klassisk, allvarligt sinnad författarinna, en bland de stora. Av Krusenstjernas brev framgår att hon var livligt engagerad i valet av omslagsillustrationer och dessutom bildestetiskt intresserad. En snabbtitt i Erik Hjalmar Linders inflytelserika översiktsverk *Fyra decennier av nittonhundratalet* (1949) visar åtskilliga porträttbilder av författare i profil, oskarpa i konturen och med en mild ljussättning, exempelvis av Anders Österling, Frans G. Bengtsson, Ragnar Jändel, Karin Boye, Hjalmar Gullberg, Artur Lundkvist och Olle Hedberg. Den fotografiska estetik går under namnet piktorialism. Av Agnes von Krusenstjerna finns inte mindre än tre fotografier: ett där hon sitter vid sitt skrivbord med pennan i hand, ett ute i en trädgård tillsammans med maken David Sprengel och ett ateljéfotografi i halvprofil (s. 508, 509, 512).

Rita Paqvalén konstaterar dessutom att mytologiseringen tog verklig fart i samband med Krusenstjernas död och var särskilt framträdande i nekrologerna samt i Stig Ahlgrens bok *Krusenstjernastudier* (1940) som utkom redan samma år som Krusenstjerna avled. Krusenstjerna som martyr, geni eller galning har sedan åtföljt hennes eftermäle. Jag vill emellertid hävda att denna mytologisering tog sin början redan under hennes livstid och att dess främsta tillskyndare var David Sprengel. Höjdpunkten kom 1935 med hans kritikantologi *Förläggarna, författarna, kritikerna om Agnes von Krusenstjerna och hennes senaste arbeten*, men både före och efter denna ägnade Sprengel avsevärd möda åt att frambringa en Krusenstjernabild åt samtiden och eftervärlden vilken var ämnad att skänka henne en oomtvistad plats på den litterära parnassen. David Sprengel höll upp geniet och var inte främmande för martyren, men gjorde kanske sin största insats genom att bestrida galningsmyten.

Jag vill dock understryka att jag tror Rita Paqvalén har helt rätt i att denna mytologisering genomgående haft ett starkt inflytande på tolkningen av Krusenstjernas verk, en omständighet som även hänger samman med mer generella, könsanaloga föreställningar om kvinnors skrivande kopplat till natur, flickromantik och kvinnopsykologi. Med sin egen tolkning visar Paqvalén övertygande hur strävan att frigöra sig från sådana föreställningar kan leda till nya och produktiva perspektiv på den litterära texten.

Artur Lundkvist framhåller i avhandlingen med all rätt som ett relevant exempel på en aspekt av den svenska trettiotalprimitivismens syn på drift och kultur (s. 102 f.). Paqvalén påvisar även, med stöd av tidigare forskning, Lundkvists haltande Freudtolkning. Det är en idédiskurs som flera trettiotalforskare behandlat och polemiken mellan primitivisterna och deras kritiker är väl genomlyst. Men det fanns i tiden inte bara något att ta avstånd från utan även ett mer nyanserat förhållningssätt att ansluta sig till. Paqvalén lyfter fram Erik Blomberg men jag saknar i avhandlingen en diskussion av den minst lika betydelsefulla uppfattning som företrädades av den för Krusenstjerna och mellankrigstiden så viktige Johannes Edfelt. Som forskningen visat (Bengt Landgren, *De fyra elementen. Studier i Johannes Edfelts diktning från Högmässa till Bråddjuft eko*, 1979) ansluter Edfelt till Freuds grundläggande tanke om nödvändigheten av en balans i kulturen mellan lustutlevelse och driftskontroll, och skiljer sig således från Lundkvist i väsentliga avseenden. Det finns starka band mellan Krusenstjernas och Edfelts litteratursyn, och det är en brist att avhandlingen inte berör denna centrala relation, av betydelse för såväl resonemangen om den litterära modernismen som tidsandan. Edfelt skrev flera tongivande artiklar, essäer och recensioner om Krusenstjernas verk under 1920- och 1930-talet. I debattinlägget "Till frågan om diktning och moral" (*Karavan*, 1935) sammanfattar han sin uppfattning om förhållandet mellan driftsliv och andlighet i litteraturen och konstaterar att vad den så kritiserade driftsfixerade samtidslitteraturen saknar är en syntes mellan de båda. Att denna litteratur drivs av sanningslidelse tvivlar han emellertid inte på, och han avslutar med att understryka den konstnärliga frihetens betydelse. "Det tycks alltså än en gång vara nödvändigt att inskärpa, att litteraturens livsluft är den obegränsade friheten", skriver Edfelt. Redan 1927 inledde Krusen-

stjerna en korrespondens med Edfelt, de skickade böcker till varandra och blev så småningom personliga vänner. Edfelt blev ju sedermera också redaktör för utgåvan av Krusenstjernas samlade verk (1944–1946). I Paqvaléns Krusenstjerna-tolkning finns flera överensstämmelser med Edfelts tanke om balans och syntes, en kultur- och människosyn som handlar om att, som Paqvalén skriver, "acceptera människan i sin driftsmässiga totalitet" (s.124).

Rita Paqvalén beskriver i ett givande resonemang en utvecklingstanke och en feministisk utopi i romansviten. Dessa båda är intimt sammanvinnade och de slutsatser forskaren presenterar är som alltid beroende av valet av teoretiskt perspektiv samt uppfattningen om romanens innehåll och "budskap". Rita Paqvalén utgår från föreställningen att Krusenstjernas författarskap förmedlar drömmen om en bättre värld (s. 13). Tolkningen skänker därigenom på ett plan romanen det obligatoriska lyckliga slut som ofta skärskådats i kritiken av den feministiska forskningen. En avgjord förtjänst är att Paqvalén redovisar sin förståelse- och tolkningshorisont och därmed inbjuder till ett kritiskt samtal om Krusenstjernas romankonst (till exempel s. 270). En annan förtjänst är helhetsperspektivet. Det omdiskuterade utopiska slutet är inte en kulmen i Paqvaléns tolkning. I stället är det hela handlingsförloppet och gestaltningen som är upphov till slutsatserna om romanens syn på kärlek och begär. Likväl återfinns i avhandlingen en harmoniserande utvecklingstanke som inte är given utifrån verkets uppbyggnad och framtoning.

Som Paqvalén riktigt framhåller är Angela en centralgestalt i berättelsen. Hennes synfält styr förloppet på ett genomgripande sätt. Tillsammans med Petra är hon den aktör som för handlingen framåt, och Paqvalén beskriver hennes väg mot att bli ett bejakande subjekt samt även hennes funktion som frälsargestalt.

Sett ur Angelas perspektiv är det dock även fullt möjligt att lyfta fram skepticisismen som en vägledande aspekt. Angela lär sig romanen igenom att inte låta sig vilseledas, att stå stark mot manipulativa läror som inte ens läromästarna själva kan leva efter. Josef Wahlbom är en genuin hycklare som förför med sin gudslära (s. 203). Jacob Levin utför med sin pro life-attityd ändå en abort. Thomas Meller predikar sinnlighet men förför av egoistiska skäl (s. 210). Hushållsskolan pådyvlar flickorna en moral och etik som inte fungerar bakom

kulisserna. Angela låter sig ryckas med men står slutligen emot. Av männen lockas hon men tar så småningom sina egna beslut, medan Petra låter saken ha sin gång eller rinna ut i sanden. Därvidlag är Angela mycket riktigt, som Paqvalén påpekar, mer modern: utvecklingstanken är absolut märkbar och medvetet inbyggd i berättelsen. Men alla dessa händelser pekar också på att Angela prövas moraliskt. Hon erövrar ett eget förhållningssätt, inte bara vad gäller sexualitet och samlevnad utan även i frågor som rör självständigt tänkande, oberoende, kritisk granskning. Den skepticism som förmedlas genom hennes och berättelsens ställningstaganden ligger helt i linje med modernismens tankevägar. Den manifesteras också genom att berättelsen inte mynnar ut i något entydigt "lyckligt" slut. Ännu i romansvitens sista del, *Av samma blod*, får Angela ge uttryck för sin ensamhet. I romanens inledning begrundar hon sin graviditet och släktenas gång och finner tröst i att tillhöra ett sammanhang. "Jag är inte ensam, tänkte Angela då leende. / Men knappt hade hon tänkt det förrän hon frös av rädsla, därför att hon trots allt var ensam." (*Av samma blod*, s. 14) Litet senare heter det:

Men hon var ensam, och ensam skulle hon föda sitt barn. Då måste hon ömka sig själv en smula. Hon föll ned från den himmel med stjärnor dit hon nyss flugit. Hon var bara ett stycke skälvande och plågat kött, och ögonen förmädde hon inte längre lyfta uppåt. Hon var fången i sig själv som i en fångelsecell. (*Av samma blod*, s. 15)

Hon tröstas visserligen av Petra, men bägge är fortfarande marginaliserade, utgången är oviss, ingenting är fastlagt, frågorna reser sig. Mycken ambivalens dröjer sig kvar; lösningen är temporär. Svartsjuka, tomhet, isolering och komplicerade relationer mellan individ och kollektiv skildras parallellt med Angelas utvecklingsgång. Det är mörka konturer kring utopin och den svärtas också av att männen är utestängda. Som Paqvalén visar är det en ny manlighet som inväntas; mannen är inte för alltid utestängd (s. 238).

Var och en måste pröva och därefter förkasta eller acceptera. Tanken ligger till dels i linje med Ellen Keys förhållningssätt, men romanen framstår som alltför ambivalent för att förskrika sig till en enda lära. Den pekar starkt mot den modernistiska individualism som står kritisk till traditioner och läror och hyllar förändringen och det

öppna sinnet, den företar vidare bildningsromanens själsliga resa och den är dessutom ett upplysningsprojekt. I så måtto är jag enig med Paqvalén om att Krusenstjerna tillämpar "en modernistisk metod" (s. 47).

Kanske är den också en modern moralitet. Sviten rymmer många typer som får representera karaktärsbrister och laster, till exempel Jacob Levins girighet och högmod, Gusten Värnamos vållust och Adèles avund. Detta problematiseras givetvis: avunden existerar inte enbart av egen förskyllan utan också på grund av samhällets (patriarkaliska) uppbyggnad. Rita Paqvalén skriver i sin diskussion om begäret att romanen vill gestalta vikten av "ett etiskt förhållningssätt till det man begär" (s. 217). Hon pekar här enligt min mening på ett av de viktigaste inslagen i Krusenstjernas diktning. Den etiska dimensionen är närvarande i samtliga stora romansviter och särskilt framträdande i Pahlensviten och *Fattigadel*. Det är en dimension som är omöjlig att förbise för den som fördjupar sig i Krusenstjernas diktkonst. Gestaltningen av det etiska förhållningssättet rör inte bara den erotiska kärleken utan mänskliga relationer överlag. Den genomsyrar skildringen av vänskap, släktrationer, existentiella frågor och livsavgörande beslut. I ett brev till kritikern Torsten Fogelqvist 1931 skriver Krusenstjerna: "Det bästa hos Josef Wahlbom, Johan här von Pahlen, Hans von Pahlen, Betty, arrendatorn, Petra och Angela samt så många fler av seriens figurer sträcker icke tillbedjande armar mot vare sig en frisk eller en sjuk Eros, utan mot andra gudar. Ty i likhet med Er tror jag visst: 'Det finnes ju andra.'" Vad som gör romanerna intressanta är att de inte presenterar några färdiga svar på de frågor diktkonsten alltid uppehållit sig vid. De förmedlar inte bara livstro utan även misstro och tvivel, manifesterat i det mörker som jag menar också impregnerar verken. De åskådliggör och svarar utan att lägga fram en ny lära.

Vidare vill jag lyfta fram möjligheten att läsa Krusenstjernas gestaltning av balansen mellan det dionysiska och det apolliniska som en diskussion inte bara om den Nya kvinnan och den ansvarstagande kärleken utan även som en metakommentar om konsten. Samtliga Krusenstjernas romansviter kan föras in i en litterär tradition där väl inarbetade, konventionella konstnärliga grepp kommer till bruk och där den intertextuella kommunikationen utan svårighet kan beläggas. Krusenstjerna har i den svenska litteraturhistorien av-

gjort förvärvat en plats bland de stora. Samtidigt har hennes romankonst alltid innehållit ett mindre eller större mått av det vilda. Den drog sig inte för att föra in sådana element som upprörde, generade eller rentav äcklade läsarna. Denna dubbelbottnade estetik tor jag var fullt medvetet utförd av författaren. Konstverket skulle inte bara sälla sig till en etablerad tradition eller förmedla en idealistisk livssyn, det skulle även våga vidröra det djupast fördolda eller det otämjda i människans existens. Det apolliniska i denna estetik blev som vi vet en blind fläck för många samtida bedömare. De hade endast ögon för det destruktiva dionysiska.

Dessutom var Krusenstjerna en författare som ville leva på sitt författarskap. Det betydde att hon ville sälja, vilket med all önskvärd tydlighet framgår av de omfattande brev hon skrev till Bonniers förlag om honorar, utgåvor och inte minst medial uppmärksamhet och reklamkampanjer. Utan tvekan lade hon sig vinn om att skriva på ett sätt som skulle tilltala en bred publik, vilket de melodramatiska inslagen, det förhållandevis tillgängliga språket och i viss mån ämnesvalen vittnar om. *Fröknarna von Pahlen* är fylld av intrikata kärleksförhållanden, dramatiska dödsfall, erotiska intriger, hemlighetsfulla släktskapsförhållanden, svek, lögn, romantik och hisnande känsloutlösningar. Det betyder inte att Krusenstjerna gjorde konstnärliga eftergifter, men även denna strävan var en del av hennes estetiska program. Inte för inte nämner hon Charles Dickens, Hans Christian Andersen och Louisa M. Alcott som några av sina viktigaste läsefrukter. Det är också uppenbart att vissa narrativa upplösningar eller episoder är framställda på ett sådant sätt att de signalerar avsaknad av realism. Det gäller mordet på Adèle, Hans von Pahlens och Dora Macsons möte i skogen eller tavlan med den lyckliga treenigheten i romansvitens slut. De anknyter alla till berättartekniska grepp och traditioner och skyltar med de litterära verkningsmedlen.

Genom att uppmärksamma den estetiska medvetenheten, författarskapets poetik, ser man tydligare nyansrikedomen och undviker lättare att hänföra Krusenstjerna till en enda specifik samhällsideologi. *Fröknarna von Pahlen* uppehåller sig som Rita Paqvalén visar vid konflikten mellan de två principerna och frågan om hur de kan harmoniskt förenas. Det är en konflikt som även gäller konstnärskapet. För att det konstnärliga arbetet skall bära frukt måste det omfatta både det

disciplinerade, ansvarsfulla arbetet och de temperamentrika, djärva fantasierna. Det måste systematiskt både levandegöra och i sig förverkliga dikotomiernas sammansmältning och den konstnärliga förpliktelsen att både tänka nytt och locka till läsning.

Fröknarna von Pahlens romanslut är som bekant omdiskuterat och Rita Paqvalén redogör för de olika tolkningar som genom decennierna presenterats. Slutet har lästs som en verklighetsfrämmande utopi, som en tillfällig lösning i väntan på det harmoniska samhälle som inrymmer jämställda män och kvinnor eller som en definitiv brytning med patriarkatet. Rita Paqvalén betonar i stället övertygande slutets ambivalens och dess strävan att utradera traditionella dikotomier (s. 269). Romanen menar hon mynnar ut i en queer utopi.

Slutets sagostämning är emellertid otvetydigt signalerad i den sista meningen: ”En ny saga, vårens och de sprickande knopparnas saga, hade begynt sitt liv på Eka.” (*Av samma blod*, s. 496) Jag tror att denna signal är en medveten markering, en läsanvisning som säger att detta är ett slut som enbart kan äga rum i sagans värld. Här ligger den utopiska dimension som både Rita Paqvalén och andra forskare pekat på. Därför är det vanskligt att dra alltför långtgående slutsatser om berättelsens utopi som en social spegling. I verkligheten kan inte en Adèle lika enkelt som i fiktionen elimineras, inte heller intoleransen och maktmönstren.

Rita Paqvaléns beskrivning av Ellen Keys inflytande på Pahlensviten är trovärdig, framför allt vad gäller synen på kärlekens samhällsideologiska betydelse för ansvarstagande och social kreativitet. Men Paqvalén ser också Petra som en representant för Keys samhällsmoder. Genom att göra skillnad mellan det biologiska moderskapet och ”moderligheten som en kraft”, kan moderligheten omfatta även den barnlösa kvinnan, skriver Paqvalén (s. 313). ”Som Angelas fostermor, som mor till Angelas dotter och som samhällsmoder skapar Petra ramarna för en ny tid och en ny moral på Eka.” (s. 314)

Denna samhällsmoderlighet i romansviten rör dock främst Petras relation till Angela och kvinnorna i Ekakollektivet. Ellen Keys samhällsmoderlighet så som den beskrivs i *Missbrukad kvinnokraft* (1896) och *Lifslinjer I* (1903) sätter visserligen kvinnan som vårdare och fostrare i hemmet på hedersplats men den är också utätriktad

och omfattar fler aspekter av det sociala livet än vad Petras gestalt får ge uttryck för. I *Missbrukad kvinnokraft* menar Ellen Key att i kvinnans moderliga uppdrag ingår inte bara att uppfostra barnet utan även sig själv och dessutom ”barnets far till att bli hennes medarbetare, på ett helt annat sätt än fäder ännu i allmänhet äro det” (*Missbrukad kvinnokraft*, s. 39). Hon betonar vidare kvinnornas viktiga uppdrag inom den sekulära freds rörelsen och i fostran av sina söner till freds- och fosterlandsälskare. ”Fredsrörelsen, den sociala nydaningen, skolan – alla dessa tidens mest brännande frågor stå och vänta på kvinnornas frigjorda krafter, brukade i enlighet med kvinnans egnaste natur [...]” – manifesterad i den kvinnliga vildheten (s. 49–63, citatet s. 58). I *Lifslinjer I* understryker Key kvinnans uppgift som fostrare av det uppväxande släktet, framtidens manliga lagstiftare och politiker (s. 215), ett uppdrag som inte bara rör den intima familjen: ”Hvad det enskilda lifvet lärt henne, måste hon nu åter lära det offentliga!” (s. 231) Att denna väg för kvinnan enligt Key inte går via det etablerade utbildnings- och ämbetsväsendet står klart, men det är likväl en offentlig och upplyst roll hon åberopar för kvinnan när hon beskriver henne som pedagog, riksdagsledamot eller fredsaktivist. I *Naturenlige arbeidsområden för kvinnan* (1896) är lämpliga yrken för kvinnan läkaren, sjuksköterskan, den bildade barnvårdarinnan, arkitekten och trädgårdsmästaren.

Samhällsmoderns uppdrag sträcker sig alltså på många plan långt utanför familjens krets. Hon är fredsaktivist, skolpolitiker och motståndare mot ”det nuvarande produktionssystemets människooffer” (*Missbrukad kvinnokraft*, s. 62). Hon är i högsta grad socialt och politiskt engagerad. Samhällsmodern, skriver Claudia Lindén, är en ”språklig och politisk kritiker” och Ellen Keys moderlighet, sammanfattar Lindén, är ”en egen självständig rörelse som ytterst riktar sig bortom det lilla enskilda, ut mot det större allmänna och samhället” (*Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, 2002, s. 180–183). Petra är främst en aktör inom familjekretsen och det närmaste sociala nätverket. Upptagen av sina kärleksrelationer framtonar hon inte sällan som inåtvänd och avskärmad, tillsammans med Angela ”oändligt fjärran från människors stränder” som det står i *Av samma blod* (s. 439). Visst finns det antydningar om hennes sociala funktion i intresset för odling och lantbruk men hennes utveckling

inom romanens ramar är inte entydigt samhällsmoderlig. När hon i slutet av den sista romanen längtar efter att bli en ”stammomoder för allt nytt liv som krälade, sprang, andades med lungor och gälar” (s. 483) är det i en drömsekvens utlöst av samlaget med Tord, vilken snarast vetter åt en romantisk naturdyrkan. Frågan är i vilken utsträckning hon kan ses som en representant för Ellen Keys samhällsmoderlighet. Återigen framträder svitens ambivalens som ett hinder för en sådan mönsteranpassning.

Avhandlingen för en intressant diskussion om ras och etnicitet (s. 161 f.) som verksamma, tidsrelevanta element i berättelsen. Jag saknar emellertid hänvisningar till forskare som behandlat förhållandet till det judiska i svensk kultur under 1900-talet, som litteraturforskaren Rochelle Wright om svensk film, idéhistorikern Lena Berggren om antisemitismens idéhistoria samt historikerna Lars M. Andersson, Mattias Tydén och Carl Henrik Carlsson om skämtpressen 1900–1930, svensk antisemitism 1880–1930 respektive judisk invandring 1860–1920. De inslag i Pahlenromanerna och andra verk i Krusenstjernas diktning som berör ras och etnicitet måste förstås mot den historiska kontext som idéhistorisk och historisk forskning erbjuder. Den kan – inte minst viktigt – ge stöd till att avvisa uppfattningen om förekomsten av antisemitiska inslag i författarskapet, en uppfattning som Paqvalén i likhet med tidigare forskare som Birgitta Svanberg stödjer. Den skänker också en förklaringsgrund till den mentalitet som ger upphov till en till synes hätsk inställning till det judiska som på några ställen framskymtar i Krusenstjernas brev.

Rita Paqvaléns tolkning av begärets vägar hos Krusenstjerna övertygar. Hon hävdar att begäret i romansviten inte faller isär efter kön eller sexuell preferens. Begärets natur är snarast en moralisk fråga, som till exempel i fallet Bell von Wenden eller Thomas Meller, vars lustar ifrågasätts inte på grund av vem de riktar sig mot utan på grund av att de tar sig egoistiska uttryck (s. 216 f.). Utifrån ett likartat perspektiv uttyds även romansvitens omklädningsscener där kvinnor klär sig i manskläder och män i kvinnodräkt. Narraktigheten i de homosexuella männens omklädningssnummer handlar inte som tidigare forskning antytt främst om det falska i utklädningen utan om rollgestaltarnas brist på ansvarstagande och allvar i kärleksrelationerna (s. 279) – en oförmåga att leva upp till den nya sedligheten. Likaså utlägger avhand-

lingen trovärdigt romanens syn på kärleken mellan Angela och Agda, en relation som bejakas men som blir fullkomnad först när den träder ut ur sin självbespeglning och ser omvärlden (s. 285 f.).

Den narratologiska analysen frilägger som påpekats ovan intressanta perspektiv, inte minst vad gäller verkets omskrivna ambivalens. Paqvaléns tolkning når därmed längre än tidigare analyser. Därför kunde den med fördel ha utvidgats till flera episoder. Krusenstjerna arbetar mycket med starka känslor, typbeskrivning och paradoxer samt begärets skiftande framtoningar som avhandlingen även visat. Hur går hon tillväga för att framkalla välvilja respektive motvilja hos läsaren? På vilket sätt är detta tidsbundet?

Avhandlingen kännetecknas av god akribi och noggrannhet. Korrekturfelen är få och de skönlitterära citaten är i de flesta fall korrekt återgivna. Vissa verk saknas i litteraturlistan, hänvisningarna i brödtextern till citatens upphovspersoner är ibland bristfälliga. I källcitatet rör det sig främst om ord som ramlat bort eller lagts till.

”Och jag föraktar äktenskapet. Jag *kan* icke inse varför ett äktenskap skall bli heligare för att en, ofta osympatisk, prest messar över det, varför ett barn skall bli lyckligare för att samme man stänker vigvatten på det. Ingen i hela världen behöver veta, när jag ingår en innerlig förening med den man jag älskar. Eller följa mig med nyfikna ögon in i vårt hjärtas heligaste. Inte sant! Och ändå är detta den enda normen för *sedlighet* här i landet.” Så skriver den unga Agnes von Krusenstjerna 1917 till Ellen Key. De frågor som Rita Paqvalén uppehåller sig vid i sin avhandling var ytterst angelägna för Krusenstjerna själv redan från tidiga år. Hon följde den skapardrift Ellen Key skriver om, oundgänglig för den som vill frambringa konstnärliga verk av rang.

Trots att *Fröknarna von Pahlen* är Agnes von Krusenstjernas tveklöst mest utforskade verk utvinner Rita Paqvalén ny kunskap i sin studie. Som framgått skiljer sig våra uppfattningar åt i vissa avseenden, framför allt när det gäller synen på progression, bestämmelse och utopi. Med denna oenighet sällar vi oss emellertid till en stor skara forskare som sinsemellan under lång tid disputerat inte minst om tolkningen av romansvitens gäckande slut. Vi har förmodligen ännu inte sett slutet på detta åsiktsutbyte inom Krusenstjerna-forskningen. Rita Paqvaléns doktorsavhandling är välskriven, den har ett klart formulerat syfte

och undersökningen genomförs med stringens och energi. Den tillför med sin tolkning viktiga dimensioner till förståelsen av Krusenstjernas roman konst.

Anna Williams

Birgitta Wistrand, *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 42). Uppsala 2006.

Birgitta Wistrands litteraturvetenskapliga avhandling, *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist* (2006), är ett viktigt tillskott till forskningen om Elin Wägners författarskap. Tidigare akademiska avhandlingar har fokuserat decennierna före och efter tjugotalet, vilket, som framgår av titeln, står i centrum i denna. Enligt Wistrand har detta decennium varit i det närmaste utforskat i Wägnersammanhang. Något motsägelsefullt är att det samtidigt betraktats som Wägners genombrottsperiod med de mest uppmärksammade romanernas tillkomst. Tjugotalromanerna, de så kallade smålandsromanerna, som inleddes med *Åsa-Hanna* redan 1918, har ansetts tillhöra de mest litterärt högtstående och har betraktats som höjdpunkterna i Wägners litterära produktion.

Avhandlingen kan ses som en bekräftelse på det förnyade intresset för Wägners författarskap. Under femtio- och sextioalet kom det inte att uppmärksammas i någon högre grad, och de enda verk som tillmättes större värde var just smålandsromanerna. Wistrand påpekar att Wägner avpolitiserades (s. 171) – jag menar att hon till och med avpolletterades. Själv Wägnerforskare kan jag bara glädja mig åt det nyväckta intresset i forskarvärlden, vilket framgår av avhandlingens forskningsöversikt. Den sträcker sig från Karl Lindqvists litteraturvetenskapliga avhandling om Elin Wägner och generationskamraten Ludvig Nordström från 1980 till en hel rad från tjugohundralet, såväl inom litteraturvetenskap som inom historia och idéhistoria.

Materialet för denna avhandlingens undersökning utgör ett brett spektrum av texter: romaner och novellsamlingar från tjugotalet, cirka 500 artiklar ur omkring 350 nummer av tidskriften *Tidevarvet*, brev och arbetsböcker. Det är ett stort material som genomförts och kategoriserats; sam-